

Як українські міста євреям прізвища дарували

У центрі міста Броди

Наприкінці XVIII століття, після поділу Польщі, до складу Росії увійшли нові землі, і з ними нові піддані, зокрема понад півмільйона євреїв. Прізвищ у більшості з них не було, обходилися ім'ям та по батькові у формі бен (син) чи бат (донька).

В 1804 був виданий імператорський указ, який зобов'язав усіх євреїв прийняти прізвище. На це відводилося два роки, але справи йшли ні добре ні погано — євреї побоювалися, що після перепису влада збільшить податки й рекрутуватиме юнаків на військову службу. У 1821 році вийшов черговий указ про присвоєння євреям спадкових прізвищ, але тільки після постанов, прийнятих у 1835-му та 1850-му році, усі євреї опинилися з прізвищами. Існує безліч типів прізвищ — патронімічні, матронімічні, «професійні», але ми зупинимося лише на одному з них — прізвищах, утворених від географічних назв. До речі, серед євреїв топонімічні прізвища зустрічаються набагато частіше, ніж у інших народів.

Свого часу влада навіть заборонила брати прізвища за місцем проживання через величезну кількість однофамільців, проте безліч євреїв носять прізвища, утворені від назв населених пунктів. Це характерно і для Литви (Віленський, Ковенський), і для Білорусі (Гомельський, Вітебський, Слуцький, Слоніський) та, звичайно, для України (Бердичівський, Бродський, Уманський, Білоцерківський). Їхні власники живуть сьогодні по всьому світу, але завдяки прізвищам ми знаємо, звідки родом їхні предки.

Обмежимося Україною, інакше формат статті перевершить усі мислимі межі. Здається, найбільше пощастило Бродам — невеликому місту за сто кілометрів від Львова, яке у 1939-му опинилося в складі Радянського Союзу. 9 000 євреїв, що мешкали в Бродах, майже повністю загинули від рук нацистів.

Ісаак Бродський на портреті Іллі Рєпіна,
1913

Едрієн Броуді. Фото: Shankbone

Сьогодні серед 23 тисяч його мешканців євреїв практично немає. Але назва міста залишилася в прізвищах. Немає потреби розповідати про династію цукрозаводчиків та промисловців Бродських. У першій половині ХХ століття це прізвище було на слуху й завдяки живописцю Ісаку Ізраїльовичу Бродському. Художник пішов із життя у 1939-му в Ленінграді, а наступного року в цьому місті народився ще один Бродський — майбутній поет та лауреат Нобелівської премії. Назву містечка (щоправда, в англійській транскрипції) у своєму прізвищі зберіг і популярний голлівудський актор Едрієн Броуді, який зіграв у фільмі Романа Поланського «Піаніст». Лауреат «Оскара» народився в Нью-Йорку, але його батько — єврейський емігрант із Польщі.

Бердичів — символ єврейського життя в Україні, сьогодні райцентр за 50 кілометрів від Житомира. Назва містечка послужила прізвищем Міхе Йосефу Бердичевському (1865-1921) — відомому єврейському мислителю та письменнику, який творив на івриті та їдиші. Можна згадати ще одного володаря цього прізвища — чилійського генерала Хосе Бердичевського-Шера, заступника головному ВПС цієї країни, прихильника Піночета, який служив послом Чилі в Ізраїлі.

Шура Черкаський

Давид Черкаський

Ще одне «єврейське» місто — Бершадь, у якому залишилося кілька десятків євреїв на 12 тисяч населення. Серед осіб на прізвище Бершадський не виявилось зірок світового масштабу, але все ж таки є кілька значних постатей. Ісайя Бершадський (1872-1908) — один із перших івритських письменників. Відомий живописець Юлій Рафаїлович Бершадський (1869-1956), та його син — Рудольф Юлійович Бершадський (1909-1979) — поет, прозаїк та сценарист. І, нарешті, Сергій Олександрович Бершадський (1850-1896), етнічний росіянин (sic), що пройшов шлях від юдофоба до юдофіла, юрист, який написав цілу низку праць з історії євреїв Литви та Польщі.

На відміну від Бершаді, Черкаси — великий обласний центр. Серед його «однофамільців» зазначимо Шуру Черкаського (1911-1996), одного з найвидатніших фортепіанних виконавців сучасності. Хоча народився він в Україні, але покинув країну у 12 років, майже все життя провів у Сполучених Штатах, а на схилі років поїхав до Великобританії. Безумовно, необхідно згадати й Давида Яновича Черкаського (1931-2018), відомого режисера-мультиплікатора, автора «Пригод капітана Врунгеля», а також ізраїльську художницю Зою Черкаську, яка народилася в Києві, але емігрувала до Ізраїлю на початку 1990-х.

Дон-Амінадо

Михайло Сполянський

У Черкаській області є невелике (всього 16 000 мешканців) містечко Шпола, але прізвище Шполянський (або Сполянський) було дуже поширеним, адже колись євреї становили майже половину місцевого населення. Мало хто знає Амінодава Пейсаховича Шполянського, а ось про Дона-Амінадо (1888-1957) — поета, сатирика, письменника — чув багато хто. Насправді це та сама людина, популярна до революції в Росії, а після еміграції — й у Франції. Трохи менш відомий талановитий композитор Міша Сполянський (1898-1985), чия творча кар'єра розпочалася в Німеччині, де він став одним із провідних композиторів кіно. Після приходу до влади нацистів та втечі до Великобританії Сполянський працював із такими знаменитими режисерами як Корда та Хічкок, його пісні виконував знаменитий Поль Робсон.

На відміну від перерахованих вище міст, у сучасній Умані помітна єврейська присутність, щоправда, завдяки паломникам із далекого зарубіжжя. Назву міста у своєму прізвищі зберіг відомий радянський дипломат Костянтин Уманський (1902-1945). Він народився в заможній сім'ї, зробив чудову кар'єру в Комісаріаті закордонних справ, у роки війни обіймав посаду посла СРСР у Сполучених Штатах.

Самех Ізхар

Моше Яалон

Ще одне відоме єврейське містечко на Черкащині — Сміла. Можливо, про колишній розквіт єврейського життя нагадає досить популярне прізвище Смілянський. Найбільш відомі люди з цим прізвищем знайшли себе в Землі Ізраїлю. Першим із них слід назвати Моше Смілянського (1874-1953) — сіоністського лідера та письменника. Письменниками були й кілька його родичів: брат Меїр, племінник Зеєв Смілянський та син Зеєва — Ізхар. Останній — під ім'ям Самех Ізхар — став найвідомішим, був депутатом Кнесета кількох скликань, лауреатом Державної премії Ізраїлю тощо.

Ще один Моше Смілянський народився в 1950 році в сім'ї вихідців з України, після зміни прізвища став Ялоном, обіймав посаду Генштабу ЦАГАЛу та міністра оборони країни.

Веніамін Чернухін, спеціально для «Хадашот»